

УДК 343.8

І. О. Колб

кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за додержанням законів
при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях
та інших заходів примусового характеру
прокуратури Київської області

ВИДИ ЗАХОДІВ ВГАМУВАННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ В УКРАЇНІ, ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми. Важливість розгляду даного питання у цій роботі обумовлена декількома обставинами, а саме – необхідністю:

1) визначення ефективності дії тих чи інших заходів вгамування та їх потенційних можливостей щодо припинення правопорушень, вчинення яких є правовою підставою для їх застосування;

2) встановлення конкретного виду заходу вгамування характеру, який може бути застосований у тій чи іншій ситуації, тобто адекватності (лат. *adaequatus* – прирівнений; співпадаючий;) [1, с. 17] дій персоналу ДКВС України у таких випадках;

3) обґрунтування запобіжності впливу тих чи інших заходів вгамування, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, при їх демонстрації правопорушнику як засобів залякування перед безпосереднім їх застосуванням до правопорушника;

4) визначення наслідків застосування конкретних засобів вгамування у вигляді певної шкоди для здоров'я, життя, честі, гідності та майна правопорушника з метою їх мінімізації та обґрунтування пріоритетності запобіжної діяльності по означеному предмету дослідження;

5) приведення порядку застосування визначених у законі заходів вгамування характеру до засуджених у місцях позбавлення волі до кращого міжнародного досвіду, а також до вимог міжнародного права.

Такий підхід, крім цього, дозволить чітко визначитись з алгоритмом дій персоналу виправних і виховних колоній при вчиненні особами, які тримаються у зазначених УВП, правопорушень, мова про які ведеться в ч. 1 ст. 106 КВК України, а також запобігти настанню більш тяжких наслідків у випадках перевищення меж необхідної оборони чи затримання злочинця у формі дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; групової непокори засуджених адміністрації УВП; групового хуліганства; масової відмови від прийому їжі тощо. Так, зокрема, завершилися події у Південній виправній колонії Одеської області у травні 2019 року [2]. При цьому варто зазначити, що аналогічні події мали місце й в інші роки – саме як наслідок неправомірності дії персоналу ДКВС

України у ході застосування до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамування характеру [3].

Отже, вибране для теми даної наукової статті питання є актуальним та таким, що має теоретичне і практичне значення, враховуючи, що на сьогодні серед нормативно-правових актів Міністерства юстиції України відсутні будь-які із них відкритого характеру, що визначають порядок і умови правомірного застосування персоналом виправних і виховних колоній визначених у ст. 106 КВК заходів вгамування характеру до засуджених, позбавлених волі.

Виходячи з цього, головним її завданням стала розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму з означених питань.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та предметно займаються розробкою питань з означеної проблематики дослідження такі науковці, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. А. Бадира, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець, ін. Поряд з цим, у контексті вибраної у цій науковій статті тематики, дослідження учених носять одиничний та безсистемний характер, що й виступило додатковою підставою для постановки даного питання саме у такій площині.

Виклад основних положень. Як показало вивчення окремих із них, зазначені процедури закріплені у нормативно-правових актах з грифом «для службового користування», які є недоступними для осіб, які тримаються у цих УВП, що суперечить у певній мірі вимогам ст. 57 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Крім цього, як встановлено в ході даного дослідження, про цей аспект кримінально-виконавчої діяльності не ознайомлений письмово жоден засуджений, який відбуває покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, відповідно до додатку 6 до ПВР УВП (п. 1 розділу V), кожна особа, яка прибуває у виправну чи виховну колонію для відбування покарання у виді позбавлення волі, дає письмову розписку

про ознайомлення з вимогами КВК, КПК, КК та нормативно-правових актів, що регламентують порядок та умови відбування покарання засудженими до позбавлення волі. Проте, у цій розписці жодним словом не говориться, що у випадку вчинення цими особами тих правопорушень, які визначені в ч. 1 ст. 106 КВК, то до них можуть бути застосовані фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. І, це при тому, що у цій розписці зазначено про право засуджених на особисту безпеку та деякі засоби його забезпечення; кримінальну відповідальність за вчинення злісної непокори законним вимогам адміністрації УВП; тероризування інших засуджених; втечу з місць позбавлення волі тощо [4]. При цьому, варто звернути увагу й на те, що відсутня зазначена інформація й у ст. 107 КВК, у якій закріплені права і обов'язки засуджених до позбавлення волі, а є лише ремарка про те (як, власне, й у ПВР УВП), що засуджені до позбавлення волі мають право одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання, яке для них визначено у вирокі суду.

Враховуючи зазначену правову прогалину, та особливу важливість питань, пов'язаних із застосуванням до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамівного характеру, логічно було б ст. 107 КВК України доповнити частиною п'ятою такого змісту:

«Про доведення до засуджених, позбавлених волі, прав, обов'язків і заборон, пов'язаних з виконанням та відбуванням даного покарання, а також про можливість застосування до них заходів вгамівного характеру у випадках, визначених у ст. 106 КВК України, кожна особа, яка прибула для відбування покарання у виправну чи виховну колонію, підписує розписку, форма та зміст якої визначається Міністерством юстиції України, оригінал якої долучається до особової справи засудженого, а копія видається йому на руки».

Щодо видів заходів вгамування, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, то їх вичерпний перелік визначений у ч. 1 ст. 106 КВК України, а саме – це: а) заходи фізичного впливу; б) спеціальні засоби; в) гамівна сорочка; г) зброя. При цьому в жодному нормативно-правовому акті, включаючи відомчі джерела Міністерства юстиції України, що стосуються сфери виконання покарань, не роз'яснено сутність та наслідки їх застосування до осіб, які тримаються у виправних і виховних колоніях, хоч це досить важливо з огляду змісту запобіжної діяльності з цих питань. Винятком з зв'язку з цим є нормативно-правові акти з грифом «для службового користування» та постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024, якою затверджені перелік та Правила застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час

виконання службових завдань [5], а також ст. 19 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», в яких проте, нічого не говориться про потенційні можливості та наслідки застосування тих чи інших заходів вгамівного характеру. Більш того, в останньому з них (зокрема, в ст. 19) зазначено ще один захід вгамування – службові собаки.

Отже, і з цих міркувань вкрай необхідно теоретичному, нормативно-правовому та практичному рівнях дати характеристику кожному окремо взятому заходу вгамівного характеру, що застосовуються до засуджених у місцях позбавлення волі.

До перших із них, який найменш уразливий для правопорушника відносяться заходи, пов'язані із застосуванням до нього фізичної сили.

Під фізичною силою в наукових джерелах розуміють здатність певних істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, виконувати фізичні дії, фізична здатність або можливість роботи, здійснювати що-небудь [6, с. 588], а під застосуванням – використання чого-небудь і запровадження в життя [6, с. 217]. Виходячи з цього, деякі дослідники запропонували наступне визначення, що стосується застосування фізичної сили до засуджених у місцях позбавлення волі, а саме – це такі індивідуальні дії персоналу ДКВС України, що пов'язані з використанням їх власних фізичних можливостей, включаючи потужність м'язів, для подолання протидії з боку перших, тобто осіб, які чинять фізичний опір, злісно не виконують законні вимоги адміністрації колонії, виявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також для запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі [7, с. 20].

Не вдаючись у поглиблений аналіз виведеного у науці поняття фізичної сили, що застосовується до осіб, які тримаються у виправних і виховних колоніях, варто зазначити, що цим поняттям варто доповнити й ті правові норми, що регулюють порядок її застосування у сфері виконання покарань, на чому наполягають учені та що є необхідною правовою умовою правомірності діяльності персоналу зазначених УВП на практиці [7, с. 20].

Як з цього приводу влучно зауважив А. М. Попович, правова регламентація застосування сили, спеціальних засобів і зброї має на меті не лише забезпечення виконання законних вимог працівників правоохоронних органів, а й захист їх життя та здоров'я від злочинних посягань з боку правопорушників [8, с. 312],

Додатковим аргументом у зв'язку з цим виступає практика застосування фізичної сили до засуджених, позбавлених волі, яка здійснюється у різних формах: шляхом нанесення ударів по тілу правопорушника; скручення його рук за спину; притискування цієї особи до стіни або іншої тех-

нічної перешкоди тощо [7, с. 20]. При цьому, важливим компонентом змісту застосування даного вгамівного заходу є навик володіння персоналом колоній прийомами рукопашного бою та самооборони, який вони отримали під час підготовки та підвищення кваліфікації у відповідних центрах професійної підготовки персоналу ДКВС України згідно вимог нормативно-правових актів Міністерства юстиції та Міністерства освіти і науки України. Зокрема, в ст. 17 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» зазначено, що підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України проводиться відповідно до законодавства про освіту. З цією метою ДКВС України може створювати відповідні навчальні заклади, а також організовувати підготовку фахівців в інших навчальних закладах на договірній основі.

У свою чергу в ст. 14 зазначеного Закону мова ведеться про те, що служба в ДКВС України є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (ч. 2), а також про те, на службу в ДКВС України приймаються особи, які за діловими, моральними та іншими якостями і за станом здоров'я спроможні ефективно виконувати відповідні службові обов'язки.

Поряд з цим, як у даному законі, так і в інших нормативно-правових актах, що стосуються означеної проблематики, жодним чином не говориться про суттєві аналогічні положення, які визначені в нормах міжнародного права. Так, у п. 66 ЄПП зазначено, що персонал, який безпосередньо працює із засудженими, повинен бути навчений методами, які дозволяють йому стримувати агресивних осіб з їх числа з мінімальним застосуванням сили.

Виходячи з цього, та враховуючи стан фізичної підготовки персоналу колоній до відбиття будь-якого нападу, на себе та інших осіб, варто визнати на нормативно-правовому рівні застосування фізичної сили до засуджених, позбавлених волі, у випадках наявності правових і фактичних підстав для вчинення таких дій, пріоритетним напрямом серед інших заходів вгамівного характеру. Для цього варто ч. 1 ст. 106 КВК України доповнити реченням такого змісту:

«При цьому застосування фізичної сили є пріоритетним при припиненні зазначених у цій статті Кодексу правопорушень».

Необхідність видозміни ст. 106 КВК обумовлена ще й тим, що ні в попередніх Правилах застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку [9], ні в нині діючих Правилах застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань [5], ні в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу Украї-

ни» (п. 7 ч. 2 ст. 18 та ст. 19) не закріплено норму про зміст і порядок застосування до засуджених, позбавлених волі, фізичної сили, більш того, жодним словом у цих та інших нормативно-правових джерелах мова не ведеться про алгоритм дій персоналу виправних і виховних колоній у ситуаціях, що є підставою для застосування заходів вгамівного характеру, що важливо з огляду запобігання протиправної поведінки цих осіб та мінімізації наслідків застосування до засуджених, позбавлених волі, передбачених законом заходів вгамування, включаючи й фізичного впливу (п. 64.2 ЄПП).

Наступними заходами гамівного характеру, що закріплені в ч. 1 ст. 106 КВК України, є спеціальні засоби. При цьому, варто зазначити, що, як і в першому випадку, який стосується змісту фізичної сили, у нормативно-правових актах, що регулюють питання застосування заходів вгамування, поняття спеціальних засобів не визначено.

У той самий час, на науковому рівні таке поняття виведено. Зокрема, під спеціальними засобами учені розуміють чітко визначені у нормативно-правових актах України перелік особливих знарядь, призначених для подолання протидії осіб, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, у випадках встановлених у законі [7, с. 21].

Такий підхід ґрунтується на результатах аналізу тих системоутворюючих ознак, що складають зміст терміну «спеціальні засоби». Так, під «засобами» науковці розуміють те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [6, с. 215], а під «спеціальним» – той, що призначений для чого-небудь; що має особливе призначення [6, с. 621].

Як встановлено в ході даного дослідження, перелік спеціальних засобів, що застосовуються персоналом ДКВС України до засуджених, позбавлених волі, встановлюється нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України по аналогії на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024, якою затверджений Перелік спеціальних засобів, що застосовуються військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань, що з огляду вимог принципу законності, який закріплений в ч. 2 ст. 19 та п. 14 ст. 92 Конституції України, не можна вважати правильним підходом у правозастосовній практиці даного правоохоронного органу.

Висновок. Таким чином, варто визнати, що на сьогодні в Україні, після прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024 [5] та відміною у зв'язку з цим попередньої постанови Кабміну від 27 лютого 1991 р. № 49 «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку» [9], на практиці виникла правова прогалина, а саме: якщо буквально тлумачити зміст попере-

дньої постанови Кабінету Міністрів України, то право на застосування спеціальних засобів та їх перелік має тільки Національна гвардія України. Проте, на сьогодні в нашій державі функціонує більше 20 правоохоронних органів, які згідно визначеного для них статусу в законі вправі застосувати заходи вгамівного характеру (Національна поліція; СБУ; НАБУ; ДБР; інші).

Виходячи з цього, необхідно внести зміни та доповнення у назву та зміст постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024, назвавши її наступним чином – «Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів правоохоронними органами України», а також внести зміни у її тексті та додатках, змінивши словосполучення «військовослужбовцями Національної гвардії» на «правоохоронні органи України».

Література

1. Булько А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Маргин, 2010. 704 с.

2. Бунт в одеській колонії: постраждали 13 працівників, троє з них у лікарні. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2709716-bunt-v-odeskij-kolonii-postrazdali-13-pracivnikov-troe-z-nih-u-likarni.html>. Назва з екрана.

3. Діденко А. О. Чи сприяє побиття та знущання виправленню засуджених?! (Про події в Копичинській колонії № 112 26 та 27 липня 2012 року). *Електронний ресурс*. Режим доступу: <http://khp.orgipda/index.php?id=1343408901>.

4. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018, № 70.

5. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024. *Офіційний вісник України*. 2018. № 3. Ст. 117.

6. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.

7. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї у місцях позбавлення волі : навчальний посібник / за заг. ред. д. ю. н., проф. О. М. Джужи та д. ю. н., проф. О. Г. Колба. Київ : Вид-во –Кондор, 2016. 236 с.

8. Попович А. Застосування сили, спеціальних засобів та зброї працівниками правоохоронних органів.

Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. : Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Інюре», 2003. Т. 2 : Права людини у контексті поліцейської діяльності. 2003. 1068 с.

9. Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : Постанова Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49. *Режим доступу*: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-91-%D0%BF>.

Анотація

Колб І. О. Види заходів вгамування, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі в Україні, та їх характеристика. – Стаття.

В статті здійснена класифікація визначених у законі видів заходів вгамування, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі в Україні, а також, виходячи із результатів аналізу їх потенційних впливів на правопорушників, визначені проблемні питання зазначеної діяльності та розроблені науково обґрунтовані шляхи щодо їх вирішення.

Ключові слова: класифікація; типологія; види; заходи вгамування; засуджений до позбавлення волі; персонал колоній; застосування; запобігання.

Аннотация

Колб И. О. Виды мероприятий утотения, применяемые к осужденным, лишённым свободы в Украине, и их характеристика. – Статья.

В статье осуществлена классификация закреплённых в законе средств усмирения, которые применяются к осуждённым, лишённым свободы в Украине, а также исходя из результатов анализа их потенциальных влияний на правонарушителей, установлены проблемные вопросы, относящиеся к этой деятельности, и разработаны научно обоснованные пути относительно их решения.

Ключевые слова: классификация; типология; виды; средства усмирения; осуждённый к лишению свободы; персонал колоний; применение; предупреждение.

Summary

Kolb I. O. Types of corrective measures applied to prisoners in prison in Ukraine and their characteristics. – Article.

The article classifies the types of restraint measures defined in the law applicable to convicted persons deprived of their liberty in Ukraine, as well as, based on the results of the analysis of their potential impacts on the offenders, identified the problematic issues of the activity and developed scientifically sound ways to solve them.

Key words: classification; typology; species; mitigation measures; sentenced to imprisonment; colony staff; application; prevention.